

HAC EMİRLİĞİ (YÖNETİMİ) VE BUNUNLA İLGİLİ BAZI FIKHI MESELELER

Mehmet ERKAL*

Summary

The regulation of Hajj journeys as well as the actual performance of Hajj rituals in the Holy lands has been an important issue throughout history. Given the huge increase in the number of pilgrims today it has become a more crucial issue to concentrate on the issue of Hajj organization. In this article, I will first present the classical views of fuqaha on the leadership of Hajj organization through exploring the views of certain Medieval Muslim jurists. Then, in the end, I will try to make some observations and suggestions concerning the implications of these views for the present situation.

I- Giriş

İslam Dininin üzerine bina edildiği beş esastan (şarttan) biri olan hac, şartlarını taşıyan her Müslümana farzdır.¹ Nitekim **Kur'an'da haccın mana ve önemine işaret eden ve bu ibadetin eda şeklinden bahseden 25 ayet vardır. Ayrıca bir de "Hac Suresi" bulunmaktadır.**²

Hac, belirli Zamanlarda, Suudi Arabistan'da bulunan mukaddes yerlerde gerekli işleri yapmaktır. Allah Teala Mekke-i Mükerrerme'deki "KA'BE"yi hac ve

* SAÜ İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Prof. Dr.

¹ Bkz. Buhari, *İman*, 1; Müslim, *İman*, 19-23; Tirmizi, *İman*, 3

² Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-müfeyyid li el-faz'i'l-Kur'an*, "hac" ve "hac ile ilgili" maddeler, İstanbul 1982

ziyaret etmeyi, oraya gidebilenlere, farz kılmıştır.³ Bu emir doğrultusunda, hac ibadetinin farz kılındığı günden bu yana, renkleri, dilleri, ülkeleri ayrı fakat inançları aynı ve o mukaddes yerlere gitmeye imkan bulabilen bütün müslümanlar, dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar büyük topluluklar halinde hac yolculuğuna çıkagelmışlerdir. 15 asırdır devam eden bu hac seyahatleri dünya durdukça devam edecektir.

Çağımızda ulaşım ve haberleşmede kaydedilen ilerlemeler, hac yolculuğunu kolaylaştırmakta, her geçen yıl bu ibadete iştirak edenlerin sayısı da artmaktadır. Mekke-i Mükerrreme'ye en uzak ülkelerden, Hind'den Çin'den, Amerika ve Avusturalya'dan binlerce müslüman büyük kabileler halinde bu yolculuğu gerçekleştirmektedir.

Bilindiği gibi haccın farzları, vacipleri, sünnetleri, hac esnasında yapılmaması gereken yasaklar ve bunların ihlali halinde cezalar vardır, Hacı adaylarının, hac ibadetini, İslami esaslara uygun yapabilmeleri için, bütün bunları öğrenmeleri gerekir.

Şu halde yüzbinlerce müminin katıldığı uzun hac yolculuğunu düzenli bir şekilde yürütmek, hacıları huzur ve güven içinde mukaddes beldelere götürüp getirmek, oradaki görevlerini Allah'ın emrettiği , Hz. Peygamber'in (s. a.) öğrettiği şekilde yapabilmeleri için, onları hac ibadeti ile ilgili bilgilerle donatmak önemli bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır.

İslam dini insanın iç dünyasında inançsızlığı ne ölçüde tehlikeli bulmuşsa, toplum hayatında da otorite boşluğundan doğan "fitne"yi aynı ölçüde yıkıcı saymış ve bunu önleyici tedbirler almıştır. Birliği emreden, birleştirici din olan İslam, başıbozukluğu, disiplinsizliği, sosyal kargaşayı ve birliği zedeleyici her türlü bölücü, yıkıcı faaliyeti "fitne" kelimesinin manası içinde mütalea etmiştir.

İslama göre disiplin, düzen, intizam en büyüğünden en küçük toplum birimlerine kadar aynı önemi haizdir. Bu itibarla Hz. Peygamber, Ebu Said el-Hudri'den rivayet edilen bir hadisinde:

"Üç kişi sefere çıkarsa, mutlaka içlerinden birini emir (yönetici) tayin etsinler"⁴ buyurmuş, üç kişilik en küçücük ve geçici bir toplulukta bile mutlaka

³ Bkz. Alu imran (3), 97

⁴ Ebu Davud, *Cihad* 80

sorumlu bir kişinin belirlenmesini emretmiştir. Üç kişilik küçük bir toplulukta bile başsızlığı hoş karşılamayan Hz. Peygamberin milyonları aşan hac yolcularının mukaddes beldelere geliş ve gidişlerinde, hac menasikini eda edişlerinde yönetim boşluğuna ve bundan doğan kargaşa ve dağınıklıklara tahammül edememesi ve bunları önleyici tedbirleri hemen alması kadar tabii bir şey olamaz. Nitekim O, Mekke'nin fetih yılı olan 8. h. yılda Mekke'ye amil olarak tayin ettiği Attab b. Esid'i, 9. h. yılda da Hz. Ebu Bekr'i hac emiri (yöneticisi) olarak tayin etmiş, h. 10. yılda da bizzat bu görevi kendisi üstlenerek hacı adaylarına Arafat'ta ne zaman vakfe yapılır, Mina'ya ne zaman inilir, taşlar ne zaman ve nasıl atılır, kurban ne zaman kesilir, Ka'be nasıl tavaf edilir vs. uygulamalı olarak öğretmiştir. O'nun irtihalinden sonra Hulefa-i Raşidin ve onları takip eden idareciler hac emirliği görevini ya bizzat yapmışlar veya yerlerine vekil tayin ederek bu görevi yaptırmışlardır.

II-Tarihçe

1. Hz. Peygamber Dönemi

Hz. Peygamber Mekke'yi h. 8. yılın Ramazan ayında fethetti ve Attab b. Esid Ebi'l-'Ays b. Umeyye'yi oraya "amil"(vali) tayin ederek Medine'ye döndü. Aynı yılın hac mevsiminde Attab b. Esid Müslümanlara hac ibadetini yaptırdı. O yıl müşrik Araplar da cahiliye devri inancı içinde vakfe ve tavaf yaptılar. Bir rivayete göre de o yıl insanlar başlarında hac emiri olmadan hac ibadetini eda ettiler.⁵

H. 9. yılda Hz. peygamber Hac emiri olarak Hz. Ebu Bekr'i tayin etti, Hz. Ebu Bekr 300 kişilik bir heyetle yola çıktı. O sırada "Berae Suresi" nazil oldu. Bu sure Allah ve Resulünün müşriklerden beri olduğunu bildirerek başlayıp, onlarla yapılan anlaşmaların feshedileceğini haber vermekte idi. Onda ayrıca, kendileriyle anlaşma yapılanların ve bu anlaşmalarına sadık kalanların emniyet içinde olacakları, anlaşma yapılmayanlarla anlaşmalarını bozanlara ise dört ay süre tanınıp ondan sonra iman etmemiş her kim varsa kendileriyle savaşılabacağı belirtiliyordu. Surenin nazil olması üzeri ne ashaptan:

⁵ el-Mes'udi. *Muruc'z-zehab*, IX, 54-55, Kahire 1302 h.

- 'Ey Allah'ın Rasulü bu ayetleri Ebu Bekr'e bildirseniz de o insanlara duyursa!', diyenlere karşı Hz. Peygamber: "Bu (ayetleri) benden veya ehli beytimden olan bir kimseden başkası benim adıma tebliğ edemez"⁶ buyurdu ve Hz. Ali'yi bu ayetleri hacılara duyurmakla görevlendirdi. Zira Araplar arasında yerleşik örfe göre anlaşmaları ancak bizzat kavmin reisi, yahut onun pek yakın akrabasından biri yapabilir ve feshedebilirdi. Bir rivayete göre Hz. Ebu Bekr, Hz. Ali ile yolda karşılaşıncı Medine'ye dönüp Hz. Peygamber'e 'Bir ayet mi nazil oldu?' diye sormuş, Hz. Peygamber de ona inen ayetleri haber vermiş; kendisinin hac emiri olduğunu Hz. Ali'nin de mezkur ayetleri insanlara duyurmakla görevlendirildiğini bildirmiştir.⁷

Hz. Ebu Bekr hac emiri olduğu için Medine'ye dönene kadar namazı kıldırması, Hz. Ali ona uymuştur. Terviye gününe bir gün kala Hz. Ebu Bekr bir hutbe okuyarak hac menasikini insanlara açıklamış Kurban bayramının birinci günü de Hz. Ali Cemretü'l-Akabe'nin yanında insanlara hitap etmiş ve:

- Ey insanlar ben size Allah'ın Resulünün elçisiyim, deyip Berae Suresinin başından otuz, yahut kırk ayet okuduktan sonra şöyle demiştir:

- Dört şeyi size haber vermekle görevlendirildim: Bu yıldan sonra hiçbir müşrik Ka'be'ye yaklaşmayacak, hiçbir kimse Ka'be'yi çıplak tavaf edemeyecek, Cennete müminlerden başkası giremeyecek, kiminle anlaşma yapılmışsa anlaşma müddeti sona erene kadar ahde riayet edilecek.⁸

Hz. Ebu Bekr'in hac emirliği ile Hz. Ali'nin Berae Suresinin, bundan böyle haccın tamamen İslamî esaslara riayet edilerek yapılmasını emreden ayetlerini insanlara duyurmakla görevlendirilmesini hemen bütün tarih kitapları ve hadis kaynakları nakletmektedir. Bu kaynakların verdikleri bilgilerden şu sonuçlar çıkarılabilir:

Mekke'nin fetih yılı olan 8. h. yıl ile Hz. Ebu Bekr'in emir tayin edildiği 9. h. yılda Arap yarımadası halkı henüz bütünüyle İslama girmedikleri için, bu zikredilen iki yılda Müslümanlarla müşrikler birlikte haccetmişler, İslamî haccın

⁶ Ebu Ubeyd, *el-Emval*, nr. 448-452, 456, Kahire 1389/1969; İbnu'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, II, 291, Mısır 1348.

⁷ Ebu Ubeyd, *el-Emval*, nr. 448-452; İbn Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, II, 291

⁸ Ebu Ubeyd, *el-Emval*, 238, nr. 454; el-Mes'udi, *Murucu'z-zeheb*, IX, 55; İbnu'l-Esir, *el-Kamil*, 11,291

yanında - Ka'be'yi çıplak tavaf gibi çirkin müşrik adetleri de yapılmıştır. Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber h. 9. yılda Tebuk seferi dönüşü hac etmek istemiş, fakat müşriklerin bu kötü adetlerine henüz mani olunamadığından haccını ertesi yıla tehir etmiştir.⁹ İlk resmi hac kafilesi sayılan h. 9. yıldaki hac ile müşriklerin Mescid-i Haram'a yaklaşımları ve Ka'be'yi çıplak tavaf etmeleri yasaklanmıştır.

H. 10. yılda Hz. Peygamber (a. s.) hac emirliğini bizzat kendileri yapmış ve bu hac tarihe "Veda Hacı" olarak geçmiştir.¹⁰

2. Hulefa-i Raşidin Dönemi

H. 11. yılda Hz. Ebu Bekr Hz. Ömer'i hac emiri olarak tayin etti.¹¹ H. 12. yılda ise bizzat hac emirliğini kendisi yaptı ve Medine'de Hz. Osman'ı vekil bıraktı.¹² Hz. Ömer'in hilafeti döneminde h. 13. yılda Abdurrahman b. Avf hac emirliği yapmış, h. 14. yıldan Hz. Ömer'in şehit edildiği h. 23. yıla kadar bizzat halife kendisi hac emirliği görevini yürütmüştür.¹³

Hz. Osman devrinde h. 24. yılda hac emirliğini Abdurrahman b. Avf yapmış, h. 25 yılından h. 34 yılına kadar olan devrede bizzat Hz. Osman hac emirliğini deruhte etmiştir.¹⁴ H. 35. yılda Abdullah b. Abbas Hz. Osman'ın emri ile hac emirliği yapmıştır.¹⁵

Hz. Ali'nin halifeliği devrinde h. 36. yılda Abdullah b. Abbas hac emirliği yapmış, h. 37. yılda Hz. Ali yine Abdullah b. Abbas'ı hac emiri olarak Mekke'ye göndermiş, Muaviye b. Ebi Süfyan da Yezid b. Şecere'yi aynı maksatla Mekke'ye göndermiştir. Bu iki emir Mekke'de karşılaşmış ve aralarında hac emirliği konusunda görüş ayrılığı belirmiştir. Fakat ikisi de Şeybe b. Osman'ın o sene hac emirliğini yapması üzerinde anlaşmaya varmışlardır.¹⁶ H. 38. yılda Hac

⁹ Ebu Ubeyd, *el-Emval*, 238, nr. 448

¹⁰ el-Mes'udi, *Muruc'ü-ş-Şeheb*, IX, 55

¹¹ el-Mes'udi, *Muruc*, IX, 55; Bir rivayete göre o yıl hac emiri Attab b. Esid idi bkz. Nuveyri, *Nihayetü'l-ereb fi fununi'l-edeb*, 1X1, 127

¹² el-Mes'udi, *Muruc*, IX, 55; Nuveyri, *Nihayetü'l-ereb*, XIX, 128

¹³ el-Mes'udi, *Muruc*, IX, 55; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, III, 20,38

¹⁴ el-Mes'udi. *Muruc*, IX, 55; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, el-KamiI, III, 129,135; Nuvayri, *Nihayetü'l-ereb*, XIX, 430-436

¹⁵ el-Mes'udi, *a. g. e.* IX, 56

¹⁶ el-Mes'udi, *a. g. e.* , IX,56; Nuveyriye göre bu olay h. 39. yılda olmuştur ve o yıl da Hz. Ali'nin hac emiri Ubeydillah b. Abbas idi, (Nuveyri, *a. g. e.* XX,203)

emirliğini Hz. Ali'nin Mekke amili Küseni b. Abbas, H. 39. yılda da Şeybe b. Osman¹⁷ yapmıştır.

3. Hulefa-i Raşidin Sonrası Dönemden Örnekler

Emirü'l-Hac (hac yöneticisi) İslam dünyasında hac mevsiminde çeşitli bölgelerden gelen hacı adaylarını Mekke'ye getirip götüreren, onlara hac farızasını yaptıran görevliye verilen ünvanıdır. Bu kurumu Mekke'nin fethinden sonra bizzat Hz. Peygamber başlatmış, ondan sonra da bu uygulamayı hulefa-i raşidin ve sonraki yöneticiler sürdürmüştür.

Yukarıda da belirtildiği gibi, h. 37 veya h. 39. yılda ilk defa Arafat'ta biri Hz. Ali, diğeri de Muaviye tarafından gönderilen iki hac emiri bulunmuş, bunlar aralarında Şeybe b. Osman'ın o sene hac emirliği yapması hususunda anlaşmışlardır.¹⁸ Buna benzer bir olay da h. 68. yılda yaşanmış ve Arafat'ta 4 halife adayı hac emiri olarak bayrak açmıştır. Bunlar:

- a) Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye
- b) Abdullah b. Zübeyr
- c) Necde b. Amir
- d) Mervan b. el-Hakem

Bu hac emirleri arasında, ciddi anlaşmazlıklar meydana gelmiş olsa da, herhangi bir çatışma çıkmamıştır.¹⁹

Emevi halifelerinden 5 tanesi; Muaviye, Abdülmelik b. Mervan ve oğulları: Velid, Süleyman, Hişam bizzat hac emirliği yapmışlar, diğeri çoğunluğu Ümeyye oğullarına mensup kişileri hac emiri olarak görevlendirmişlerdir.

Abbasiilerin ilk dönemlerinde hac emirleri Abbasi ailesinin fertlerinden, daha sonra ise eşraftan bilhassa komutanlardan seçilirdi. Abbasi halifelerinden Ebu Ca'fer el-Mansur 7, el-Mehdi 1, Harun er-Reşid 9 kere hac emirliği yapmıştır.

¹⁷ İbnü'l-Esir *a. g. e.* 111,575; el-Mes'udi, *a. g. e.* , IX,57

¹⁸ el-Mes'udi, *Murucu-ş-Şehab*, IX,56; Nuveyri, *Nihayeti'l-ereb*, XX, 2

¹⁹ et-Taberi, *Tarih*, V, 174-175; İbnü'l-Esir, *et-Tarih*, IV, 296

Emeviler ve Abbasilerin mutlak hakim oldukları devirlerde hac emirlerinin hareket merkezi Şam ve Bağdat idi. Moğol istilasından sonra hilafet merkezinin Kahire'ye taşınması üzerine Hac emirlerinin hareket yeri Kahire olmuştur.

İslam dünyasının eski hilafet merkezleri Osmanlı hakimiyeti altına girdikten sonra Mısır Memlûklüleri ve Osmanlı Padişahları ayrı ayrı hac emirleri nasbetmişlerdir. Osmanlı padişahları çoğunlukla Şam veya Halep, bazen de Trablus Şam, Yemen valilerini hac emiri olarak tayin ederlerdi. Mısır hac emiri Kahire'de toplanan hacı adaylarını, Şam valisi ve Hac emiri de Şam'da toplanan hacı kafilesini Mekke'ye götürürdü.

Osmanlılar devrinde bütün Osmanlı hakimiyeti altındaki topraklarda hacı kabilelerinin güvenliğinden sancak beyleri sorumlu olduğu gibi, Şam'dan itibaren ana yol üzerindeki sancakbeyleri, hac mevsiminde hac emirinin emrinde bu görevi yerine getirirlerdi. Ayrıca Mısır'dan gelen ve Fas'tan itibaren Kuzey Afrika hacı namzetlerinin de bulunduğu Mısır kafilesinde ve Şam valisi ve hac emirinin maiyetlerinde muhafız kuvvetleri de bulunurdu.

Şam, Kahire gibi merkezlerde toplanan hacı kabileleri Hac emirinin maiyetinde Mekke'ye doğru hareket eder Mekke, Arafat ve diğer mukaddes makamlarda emirin delaleti ile hac menasikini yerine getirdikten sonra Medine'ye gelir, burada da Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret edip Mescidü'n-Nebevi'de namaz kıldıktan sonra yeniden ilk toplantı yerlerine dönerler ve böylece hac emirlerinin görevleri de sona ererdi.

Hac emirlerinin, hac yolcularını emniyet içinde mukaddes beldelere götürüp getirmekten başka, hac mevsimi devam ettiği müddetçe disiplini temin etme, verilen cezaların infazına nezaret etmek ve bunlardan başka mübarek makamlarda yapılacak hac menasikini idare etmek gibi görevleri vardı.

İslam devletleri hac kabilelerinin emniyet içinde yolculuk etmelerine çok önem verir, yolda ve mukaddes beldelelerde gereken her ihtiyacın karşılanması için mütehassıs kadroları hac emirlerinin emrine tahsis ederlerdi. Osmanlılar döneminde "müjdecı" denilen bir memur hac emirinin yanında bulunur, o yılın hac yolculuğu hakkında tuttuğu bir raporu Rebiulevvel ayının onuncu gününe kadar hükümet merkezine getirirdi. Böyle bir rapora dayanarak Şam valisi ve hac emiri İsmail Paşa'ya gönderilen ihtar mahiyetindeki emirname, hac

yolculuğunda disipline verilen önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Zikredilen emirnamede şöyle denmektedir:

“Huccac-ı müslimin Şam-ı Şariften Mekke'yi Mükerrerme'ye varıp gelince kadimden Mekke-i Mükerrerme kadısı ve büyük Sakabaşı ve müjdecibaşı ve çavuşbaşı topların ve mehterlerin ardında ve Medine-i Münevvere kadısı ve Sürre emiri ve küçük sakabaşı orta yerinde ve sair katarlar dahi kadimi yerlerinde yürüye gelip huccac-ı müslimin rencide olunmaz iken birkaç seneden beri katarların tertibi bozulup yerli yerinde yürütülmeyip huccac-ı müslimine zahmet ve rencide olduğu ilam olunmakla sen ki vezir-i müşarünileyhsin kadimden ne veçhile yürütüle gelmekte ise yine nizam-ı kadimleri üzere yerli yerinde yürüyüp kadime mugayir hareket ile huccac-ı müslimini deveciler ve akkamlardan ve sairden rencide ve remide olunmamaya begayet takayyud ve ihtimam eylemen babında. Sene 1137 evasıt-ı Ramazan (Mühimme, 132, s. 293).²⁰

III- Hac Emirliği İle İlgili Bazı Fıkhî Meseleler

Yazımızın başında haccı; belirli zamanlarda Suudi Arabistan'da bulunan mukaddes yerlerde gerekli işleri yapmaktır diye tarif etmiştik.

O halde hac ibadetini eda etmek için önce Mekke'i Mükerrerme'ye gitmek, sonra da hac ibadetini eda etmek gerekmektedir. Bu itibarla hac emirliği (yöneticiliği) iki kısımda ele alınmalıdır:

A) Mukaddes beldelere geliş ve dönüş yolculuğu esnasındaki emirlik.

B) Hac ibadetini yerine getirme esnasındaki emirlik.

A) Hac yolculuğunu idare etmek, hacı kabilelerini bir düzen ve disiplin içinde sevk etmek siyaset ve liderlik işidir. Bu itibarla fakihler hac yolculuğunu yönetecek şahısta şu vasıfların bulunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir:

a) Vakar, ciddiyet ve heybet sahibi olmak.

b) İleri görüşlü, ani karar gerektiren hususlarda ani karar verme yeteneğine sahip olmak.

c) Sözüne güvenilir, cesur kimse olmak.²¹

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, 41, dip not 2 (den naklen)

²¹ el-Maverdi, *el-Abkamü's-sultaniyye ve'l-velayetü'd-diniyye*, 108; el-Ferra, *el-Abkamü's-sultaniyye*, 109

el-Maverdi ve el-Ferra, hac yolculuğunu yönetecek emirin yapması gereken görevleri on maddede ele alırlar. Biz bu görevleri 5 maddede toplayabiliriz:

a) Hac kabilelerinin dağılmaması ve başlarına bir felaket gelmemesi için topluca seyahat etmelerini ve konaklama yerlerinde toplu halde bulunmalarını sağlamak, her kabileye bir kılavuz tayin edip onlarla koordineli bir şekilde hac yolculuğunu yönetmek. Böylece her hacı gurubunda bir rehber görevlendirilirse, hacılar yolculuk esnasında kimi takip edeceklerini bilirler, konaklanacak yerleri o kılavuz kararlaştırır, hacılar arasında bu konuda bir tartışma çıkmaz. Ayrıca hac emiri de yolculuk esnasında hacılarla görüşür, kabileyi bineği güçsüz olanın sürati ile yürütür. Böylece kabilede kimse geride kalmamış olur.

b) Kabileler için en emniyetli yolu seçip bilhassa su bittiği zaman su, hayvan azığı bittiği zaman hayvan azığı kolayca bulunabilecek güzergahtan kabileyi sevk etmek.

c) Seyahat esnasında ve konaklama yerlerinde fesatçıların hacılar arasında fitne ve fesat tohumları atmamaları, hırsızların, yankesicilerin hacıların mallarına göz dikmemelerini sağlayacak caydırıcı ve koruyucu tedbirler almak, hacıları hac yolculuklarından alkoyacaklara engel olmak, onlarla yapabilirse güç kullanarak, hacılar muvafakat ederse mal harcayarak bu yolculuğu gerçekleştirmek. Ancak hac emirinin bütün bu hususlarda hiçbir hacıyı zorlamaya yetkisi yoktur.

d) Anlaşmazlığa, ihtilafa düşen hacı adaylarının arasını bulmak; istenmeyen şeyleri yapanları ikaz ve suç işleyenleri cezalandırmak.

e) Hac yolculuğu için uygun ve geniş bir vakit seçmek, dar bir vakitte hacı adaylarını yola çıkarıp onları yormamak. Hac yolculuğunu yönetecek idareci yolculuğa çıkmak için öyle bir vakit seçmelidir ki, Mikat'a varıldığında, hacı adayları ihrama girip, sünnetleri rahatça yerine getirebilmeli, Mekke'ye girip oradan da Arafat'a rahatça çıkabilmelidir. Eğer vakit dar ise Mekke'ye girmeden doğruca vakfe için hac kfilesini Arafat'a sevk etmelidir. Bilmelidir ki Arafat'ta vakfeye hacı adaylarını yetiştiremezse kabileye hac farizasını yaptırmamış olur.²²

Hac kfilesi Mekke'ye vardığında hac yolculuğunun birinci safhası bitmiş, tabiatıyla hac yolculuğunu yöneten emirin de yolculuğun bu kısmı ile ilgili

²² el-Maverdi, *el-Abkamü's-sultaniyye*, 109; el-Ferra, *el-Abkamü's-sultaniyye* 110

görevi sona ermiştir, ancak, kafilenden olup da Mekke'ye ulaşamamış yolcular varsa, onlar hakkındaki yetki ve sorumluluğu devam etmektedir.²³

Hacı adayları hac ibadetinin bütün icaplarını yerine getirince, hac yolculuğunu yöneten emir onları Mekke'den hemen ayrılmaya zorlayamaz, zati işlerini görmeleri için onlara birkaç gün müddet verir. Bu müddet bittikten sonra hac kafilisini Medine'ye, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret için yola çıkarır.²⁴

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in (a. s.) kabrini ziyaret haccın farzlarından değildir, ancak O'na hürmet, itaat ve sevginin bir tezahürüdür, müstehaptır, hacıların güzel adetlerindedir.

Hac kafilisi Medine'de, durum ve şartlara göre, bir müddet kalıp Hz. Peygamber'in kabri ziyaret edilip, Mescidü'n-Nebi'de namaz kılındıktan sonra dönüş yolculuğu başlar. Hac emirinin dönüş yolculuğundaki görev ve sorumluluğu, başlangıçta geliş yolculuğunda olduğu gibi aynen devam eder ve hacı adaylarının ilk toplandığı yere varınca sona erer.

C) Hac İbadetini Yerine Getirme Esnasındaki Emirlik

Hac ibadeti, belirli zamanlarda, belirli yerlerde belirli işleri yapmaktan ibarettir. Hacı adayları bu ibadeti Allah'ın emrettiği, Hz. Peygamber'in öğrettiği ve sahabenin yaptığı gibi eda etmelidir. Hac menasikinden her biri tayin edilen yerde ve tespit edilen zamanda yapılmazsa ya hac ibadeti ihlal olur veya bu hareket cezayı gerektirir. Buna göre hac ibadetini yaptırma işi, bir bilgi ve tecrübe işidir. Hac ibadetini yaptıracak kişide bazı şartların aranması tabiidir. Bir kere hac ibadetini yönetecek kimse hacılara namaz da kıldıracaktır. O halde namaz kıldırarak imamda aranan şartlar onda da arandığı gibi, buna ilaveten hac menasikini, haccın hükümlerini, hac günlerini ve hac yerlerini tam manasıyla bilmesi gerekir.²⁵

Hac ibadetini yönetecek emirin idarecilik müddeti zilhicce ayının 7. günü öğle vaktinden, zilhiccenin 13. günü ikindi vaktine kadar olmak üzere 7 gündür.

²³ el-Maverdi, *a. g. e.* 109; el-Ferra, *a. g. e.* '110

²⁴ el-Maverdi, *a. g. e.* 109; el-Ferra, *a. g. e.* 110

²⁵ el-Maverdi, *el-Abkamü's-sultaniyye*, 110; el-Ferra, *el-Abkamü's-sultaniyye* 112

Bu günlerden önce ve sonra kafilenin diğer hacıları gibidir, herhangi bir sorumluluğu yoktur.²⁶

Hac ibadetini yaptıracak kişiyi tayin eden makam, bu görevi belli bir sene için vermemişse, bu yetki geri alınmadıkça, o her sene hac ibadetini yaptırır, bir sene için tayin etmişse, başka seneler için yetki verilmedikçe sadece o sene hac ibadetini yaptırabilir.²⁷

Hac ibadetini yaptıracak emirin görevlerini aşağıdaki şekilde özetlememiz mümkündür:

a) Hacılara ihrama girecekleri vakti, ihrama girecekleri yerleri, hac farızasının eda edileceği yerlere nasıl gidileceğini bildirmek ve menasiki Hz. Peygamberin öğrettiği sıra içinde yaptırmak.

b) Arafat ve Müzdelife'de vakfe yerlerini, vakfe zamanını ve oralardan ne zaman hareket edileceğini önceden tespit etmek.

c) Namazlarda imamlık yapmak, hac hutbeleri okunan namazlarda hacıları hutbe ve namaz için toplamak.²⁸

Hac ibadetini yaptıracak emirin Zilhicce ayının 8. günü hacı adaylarını Mekke'den çıkarıp Mina'da Mescid-i Hayf tarafından konaklatılması müstahaptır. Zira Hz. Peygamber de orada konaklamıştır. Hacıların geceyi orada geçirmesi de müstehaptır. Zilhicce'nin 9. günü güneşin doğması ile birlikte hacıları Arafat'a götürür. Arafat'ta, Cuma namazında olduğu gibi, namazdan önce hutbe okur (Cuma hutbesi ve Arafat'ta okunan hutbeler hariç hac hutbelerinin tamamı namazdan sonra okunur.) Hutbede haccın rükunlarını, menasikini, ihramıya yasak olan hususları v. s. anlatır. Hutbeden sonra öğle ve ikindi namazlarını öğle vaktinde cem ederek kıldırır. Bu namazları yolcu olanların seferi kılmalarını tenbih eder. Sonra Arafat sınırları içinde vakfeyi yaptırır. Bu itibarla hac ibadetini yaptıracak yöneticinin Arafat ve Müzdelife'nin sınırlarını hadis ve fıkıh kitaplarında gösterildiği gibi bilmesi gerekir.²⁹

²⁶ el-Maverdi, *a. g. e.* 110; el-Ferra, *a. g. e.* 112

²⁷ el-Maverdi, *a. g. e.* 110; el-Ferra, *a. g. e.* 112

²⁸ el-Maverdi, *el-Abkamü's-sultaniyye*, 112

²⁹ el-Maverdi, *a. g. e.* 111; el-Ferra, *a. g. e.* 112

Hac emiri Arafat'ta nerede vakfe ederse etsin, insanların onu görebilmeleri için, onlara doğru dönmesi müstehabtır.

Hac emiri arefe günü güneşin batışı ile beraber hacıları Müzdelife'ye doğru yola çıkarır. Akşam namazı tehir edilir ve Müzdelife'de Hac emiri yatsı namazı ile beraber kıldırır.³⁰

Hac ibadetini yaptıran emir Müzdelife'de hacı adaylarının cemreler için küçük çakıl taşları toplamalarına nezaret eder ve orada sabah namazını kıldırır, adayları Meş'ar-i Haram'a doğru yola çıkarır ve Mina'ya gelir. Müzdelife'de vakfe haccın rükunlarından değildir. Ebu Hanife'ye göre vaciplerindedir. Vakfe yapılmazsa ceza olarak bir kurban kesmek gerekir.³¹

Mina'ya gelindiğinde zevalden önce Cemre-i Akabe'ye 9 taş atılır, hacılardan kurban kesenler müteakiben tıraş olur veya saçını kısaltır. Sonra Mekke'ye gidilir, farz olan tavaf yapılır. Arafat'tan önce sa'y yapılmamışsa, tavaftan sonra sa'y yapılır. Hac ibadetini yaptıran sa'y'ı Arafat'a çıkmadan da yaptırabilir, ancak farz olan tavafi Arafat vakfesinden önce yaptırılmaz.³²

Hac emiri hacılara farz olan tavafi yaptırdıktan sonra, onları tekrar Mina'ya götürür. Orada onlara öğle namazını kıldırır. Ertesi gün Zilhicce'nin 11. günüdür, bu gün üç cemreye de 7 şerden 21 taş atılır. O gece Mina'da kalınır, ertesi gün 3 cemreye tekrar 7 şer taş atılır. O gün öğle namazından sonra hac emiri ikinci ve haccın son hutbesini okur.³³ Hutbesinde o gün güneş batmadan önce Mina'dan inceklerin Mina'da geceleme mecburiyetinde olmadıklarını, bunların ertesi günü cemreleri taşlamalarının da gerekmediğini, güneş batıncaya kadar Mina'da kalanlara orada geceleme ve ertesi günü cemreleri taşlamalarının lüzumunu anlatır. Hac ibadetini yaptıran emirin görevi Mina'dan ayrılanlar için Zilhicce'nin 12. günü sona ermiştir. O Mina'da kalanlarla beraber kalır, ertesi günü Mina'da kalanlara cemreleri taşlattırır. O gün Zilhicce'nin 13. günüdür. Böylece görevi sona erer.³⁴

³⁰ el-Maverdi, *a. g. e.* 111; el-Ferra, *a. g. e.* 113; 110; el-Ferra, *el-Abkamü's-sultaniyye*

³¹ el-Maverdi, *el-Abkamü's-sultaniyye*, 111; el-Ferra, *el-Abkamü's-sultaniyye* 113

³² el-Maverdi, *a. g. e.* 11; el-Ferra, *a. g. e.* 113

³³ el-Ferra, *a. g. e.* 113-114

³⁴ el-Maverdi, *a. g. e.* 111-112; el-Ferra, *a. g. e.* Hutbesinde Bakara Suresi (2), 203. ayetinin hükmünü hacılara bildirir. Bu ayette Allah Teala şöyle buyurur: "Sayılı günlerde (eyyam-ı

D) Hac Emirinin Yetki Alanları

Hac yolculuğunu yöneten emirin görevlerini zikrederken, bunlardan birinin "Anlaşmazlığa, ihtilafa düşen kabile mensuplarının arasını bulmak, istenmeyen işleri yapanları ikaz, suç işleyenleri cezalandırmak" olduğunu söylemiştik. Hacı adayları arasında veya hacı adayları ile uğranılan ülkenin halkı arasında ihtilaf çıkar ve bu sulhla sonuçlanmazsa, acaba taraflar arasında kim hükmedecek, hüküm verildiğinde bu hükmü kim infaz edecektir?

Ayrıca haccın ahkamı, bilhassa cezaları konusunda bir ihtilaf çıkarsa bunu kim çözümlenecektir?

Biz bu suallerin cevaplarını Şafii fakih el-Maverdi ve Hanbeli fakih el-Ferra'nın aynı adı taşıyan eserlerinde bulabildik ve konuyu "Hac emirinin yetki alanı" başlığı altında özetlemeyi uygun bulduk.

el-Maverdi ve el-Ferra'ya göre aralarında anlaşmazlık çıkan ve anlaşmazlıkları sulh yoluyla giderilemeyen taraflar arasında hac emiri zorla hükmedemez, yani taraflar kendi rızalarıyla davayı hac emirine getirmelidirler. Bunun istisnası kendisine hüküm vermesi için yetki verilmişse bu yetkiyi veren makamın hakim olduğu ülke halkı arasında çıkar ihtilaflarda hüküm verebilir. Bunlar hakkındaki hükümleri hukuken geçerlidir.³⁵

Hac kafilesi, hakimi olan bir ülkeye girerse, o zaman o ülke hakiminin de hac emirinin de anlaşmazlık hakkında hüküm vermeleri caizdir. Hüküm vermeye hukuken ikisi de yetkilidir. Ancak ihtilaf hacı adaylarından biri ile, o ülke halkından biri arasında çıkmışsa, ihtilafa uğranılan ülkenin hakimi el koyar, davaya bakmaya sadece o yetkilidir.³⁶

Hac emiri suçluları cezalandırabilir, ancak bu ceza had cezası miktarını aşamaz, ancak kendisine yetki verilmişse ve bu konuda içtihadı ehilse hac cezalarını da yerine getirebilir.³⁷

teşrikte) Allah'ı zikredin. Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönmek isterse, üzerine günah yoktur. Kim geri kalırsa, o zaman da kötülükten sakınan için günah yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki O'nun huzuruna toplanacaksınız. "

³⁵ el-Maverdi, *el-Abkamü's-sultaniyye*, 108; el-Ferra, *el-Abkamü's-sultaniyye* 110

³⁶ el-Maverdi, *a. g. e.* 108; el-Ferra, *a. g. e.* 110

³⁷ el-Maverdi, *a. g. e.* 108; el-Ferra, *a. g. e.* 110

Hac kafilesi bir ülkeye girer ve orada verilen cezaları infaz edecek bir görevli bulunuyorsa, duruma bakılır; suç o bölgeye girmeden işlenmiş ise, Hac emiri verilen cezayı infaza o ülke hakiminden daha yetkilidir. Suç o ülkeye girildikten sonra işlenmiş ise, o ülkenin hakimi verilen cezayı infaza hac emirinden daha yetkilidir. Cezayı o ülke yetkilisi infaz eder.³⁸

Hac ibadetini yaptıran emire gelince o, hac hükümlerinin dışında hacılar arasındaki anlaşmazlıklarda hüküm veremez. Karı-kocanın ihramlı iken münasebette bulunmalarının kefareti mi, yoksa haccın kazasını gerektireceği gibi haccın hükümleriyle ilgili konularda anlaşmazlık çıkarsa, bu gibi konularda hüküm verebilir.³⁹ Hacılardan birinin fidye vermesi gerekiyorsa, o kimseye fidye vermesinin vücubunu haber verir ve fidye vermesini emreder. Fidye vermeye zorlama yetkisi olup olmadığı konusu ise hukukçular arasında tartışmalıdır.⁴⁰

Hac ibadetini yaptıran emir fakih ise fetva istendiğinde fetva verir, ancak hacıları kendi mezhebinin icaplarına uymaya zorlayamaz, kendi mezhebinin icaplarından bir şeyin yapılmasını onlardan isteyemez.⁴¹

Hac ibadetini yaptırmakla görevli emir ihrama girmeden insanlara hac yaptırsa, kendisinin bu hareketi mekruh, fakat hacıların ibadeti muteberdir. Hac ibadetini yaptıranın durumu, cemaatle namaz kıldırın imamın durumundan farklıdır. Zira bir kimse imam olmadan başkalarına namaz kıldırılmaz.⁴²

Hacılar, haccı yaptıran emirden ayrılmak ve kendi rehberlerine uymak isterlerse, bu mekruh olmakla beraber caizdir. Bilindiği gibi namazda imama muhalefet namazı bozar, çünkü cemaatle namaz imamları sıkı sıkıya irtibatlıdır. Hac ise, onu yaptıran, yöneten emirden ayrılabilen, onunla irtibatı olmayan bir ibadettir.⁴³

Sonuç ve Teklifler

³⁸ el-Maverdi, *el-Abkamu' s-sultaniyye*, 108-109; el-Ferra, *el-Abkaaru' sultaniyye*, 110

³⁹ el-Ferra, *a. g. e.* 114; el-Maverdi'ye göre bu gibi konularda hüküm vermesi tartışmalıdır. Bkz. el-Maverdi, *a. g. e.* 112

⁴⁰ el-Maverdi, *a. g. e.* 112; el-Ferra, *a. g. e.* 114

⁴¹ el-Maverdi, *a. g. e.* 111; el-Ferra, *a. g. e.* 114

⁴² el-Maverdi, *a. g. e.* 112; el-Ferra, *a. g. e.* 114

⁴³ el-Maverdi, *a. g. e.* 112; el-Ferra, *a. g. e.* 114

Allah Teala Hz. İbrahim'e "İnsanları hacca çağır; yürüyerek veya binekler üstünde uzak yollardan sana gelsinler."⁴⁴ diye buyurmuş, insanlar da o zamandan itibaren mukaddes beldelelere hac için koşmuşlardır. Hz. Peygamber de gerek hac yolculuğunun ve gerekse hacı ibadetinin emn-ü eman ve disiplin içinde yürütülmesini istemiş ve tertip etmiş olduğu ilk hac kafilesine Hz. Ebu Bekr'i tayin etmiştir. Hz. Ebu Bekr'den itibaren de hac yolculuğu ve hac ibadeti yöneticiler vasıtasıyla yapıla gelmiştir. Fukaha da hem uygulamayı ve hem de İslâmın bu konudaki genel prensiplerini dikkate alarak, hac emirliği ile ilgili fıkhi meseleleri ele almışlar ve bunları el-Ahkamu's-Sultaniyye adlı eserlerde tartışmışlardır.

Hac emirliği ile ilgili bazı fıkhi meseleleri tetkik ettiğimiz zaman şu neticelere varabiliriz:

a) Gerek hac yolculuğunu idare ve gerekse hac ibadetini yönetme olsun hac emirliği, haccın rükunlarından biri değildir. Belki bu yüzden fıkıh kitaplarında "Kitabu'l-hac" bölümlerinde ele alınmamakta, "el-Ahkamü's-sultaniyye" adı verilen kitaplarda, "Velayetu'l-hac" başlıkları altında işlenmektedir.

b) Kaynak eserlerimizin de belirttiği gibi hac ibadetini yöneten emir ile hacı arasında, namaz kırdıran imamla ona uyan (me'mum) arasında olan sıkı irtibat yoktur.

c) Hac emirlerinde aranan şartlar, cesaret, keskin görüş, ani karar verebilme gibi insanları sevk ve idare edebilme için aranan vasıflar ile dini bilgi bilhassa hac menasiki ile ilgili bilgi ve tecrübe olarak özetlenebilir.

d) Hac emirinin görevleri tetkik edildiğinde, her şeyden önce onun hac kafilesini emniyet ve disiplin içinde mukaddes yerlere götürüp, salimen ülkelerine geri getirmesi, hac ibadetlerini eksiksiz yapmalarını temin etmesinin istendiği görülür.

e) Hac emiri gerek yolculuk esnasında ve gerekse mukaddes beldelelerde hacılar arasında çıkan anlaşmazlıkları "SULH" yoluyla çözüme ulaştıracaktır. Çünkü müslümanlar için ". . . Sulh (daima) hayırlıdır. "⁴⁵ Sulh yoluyla neticeye

⁴⁴ el-Hacc (22)27

⁴⁵ en-Nisa (4),128

varamadığı hallerde, fakihler tarafından sınırları çizilen yetkilerini kullanarak meseleyi halledecektir.

Bugün diğer Müslüman ülkelerden ve ülkemizden yüz binleri bulan hacı adayları her sene kutsal topraklara gidip hacc ibadetini ifa etmektedir. Ülkemizde Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Diyanet Vakfı başta olmak üzere bir çok kuruluş hacılara gerekli hizmetleri sunmaktadır. 1978'den günümüze kadar, Diyanet Vakfı giderek artan birikim, deneyim ve hizmet kalitesiyle ülkemizdeki en büyük hac organizasyonunu gerçekleştirmektedir. Bu münasebetle Başkanlıkta *Hac Dairesi* ve *Hac Müdürlüğü* gibi birimler oluşturulmuş, yurt içinde ve dışında hac hizmetlerini en güzel şekilde sunacak pek çok uzman görevli yetiştirilmiştir.

Her sene başta Diyanet İşleri Başkanı olmak üzere, başkanlığın merkez ve taşra teşkilatlarından yüzlerce görevli hacı adaylarına hizmet sunmaktadır. Bu hizmetler özde hac emiri ve onun görevlendirdiği yardımcı personelin görev ve sorumluluklarıyla benzerlik taşımaktadır. İkisinde de amaç hacı adaylarının mukaddes topraklara emniyet, disiplin, birlik ve beraberlik içinde götürmek; bu dinî vecibelerini âdap ve erkânıyla yapmalarını ve yurda salimen dönmelerini sağlamaktır.

Hız. Peygamber tarafından başlatılan ve 20. Asra kadar süren hac emirliği konusu tarih ve fıkıh kaynakları taranarak ciddi ve titiz bir şekilde incelenmeli ve günümüzün yeni problem ve ihtiyaçları göz önüne alınarak güncelleştirilmelidir. Tarihi ve kültürel zenginliğimiz bu hususta oldukça yardımcı olacaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Diyanet Vakfının düzenlemiş olduğu ve şu ana kadar başarıyla sürdürdüğü hac organizasyonunun daha da mükemmelleşmesi için şu tekliflerin dikkate alınması faydalı olacaktır:

Bu amaçla 'hac yöneticiliği' kavramı ciddiye alınmalı ve tarihsel tecrübelerin de yardımıyla günümüze uygun bir standart oluşturulmalıdır.

Hac yöneticilerinin, görevli personelin ve hacı adaylarının görev ve sorumluluklarını açıklayan bir kitab hazırlanıp müftülükler aracılığıyla ilgililere dağıtılmalıdır.

Hac mevsiminde Diyanet işleri Başkanı hac yöneticisi sıfatı ile bütün müftülüklerde iki ay süreli hac adaylarını eğitmeye yönelik **Hac Eğitim Kursları** düzenlemeli; bu kurslar bilgisayar (animasyon) gibi modern araçlarla desteklenmeli; uygun, pilot bölgelerde **Hac Şehirleri** oluşturularak adaylar uygulamalı olarak vazifelerine hazırlanmalıdır.

Diyanet İşleri Başkanı yine yönetici sıfatı ile diğer İslam Ülkeleri yetkilileri ile görüş alış-verişinde bulunmalıdır. Mesela Suudi Arabistan Hac İşleri yöneticilerinden en az yarım saat hac menasikini anlatan Türkçe, İngilizce, Urduca, Farsça, Malayca program yayını yapmalarını talep etmelidir. Bu konuyla ilgili programlar ilgili devletlerden istenebilir.

Mina'da bazı ülke hacılarının şeytan taşlama mahallinde gecekemeleri yerine daha uygun mekanlarda gecekemeleri istenebilir.

Diyanet işleri Başkanı her sene hac sonrasında uzmanlar ve ilgili birim görevlilerine o seneki hac organizasyonunu değerlendiren ve tekliflerini içeren faaliyet raporları hazırlatmalıdır. Görülen aksaklıkları ve eksiklikleri gidermek amacıyla konu ile ilgili hizmet içi seminerler, paneller ve sempozyumlar hazırlanmalı, haccın dinî, sosyal ve ekonomik yönleri tartışılmalıdır

Diyanet İşleri Başkanlığı, hacda ortaya çıkan problemler diğer ülkeleri de ilgilendirdiği için, haccı bütün yönleriyle ele alacak uluslar arası bir Hac Şurası'nın yapılmasına öncülük etmelidir.

Bu tekliflerimizin "Haccı ve umreyi ALLAH için tamamlayın"⁴⁶, "Sayılı günlerde ALLAH'I zikredin."⁴⁷ ayetlerinin işaret ettiği hac ibadetinin kolaylaşmasına yardımcı olacağını ummaktayız.

⁴⁶ el-Bakara (2),196

⁴⁷ el-Bakara (2),203